

АВТ

11/37

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Шевчук Віктор Михайлович

УДК 343.977

**ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ
КОНТРАБАНДИ**

Спеціальність: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук

Харків – 1998

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний період формування правової держави в Україні характеризується загостренням загальної кримінальної ситуації, пов'язаної з поглибленням економічної, соціальної та політичної кризи в суспільстві. Це, у свою чергу, зумовило значне зростання економічної злочинності, характерною рисою якої є криміналізація економіки, влади і суспільства.

За нових ринкових умов, коли наша економіка стала «відкритою», а державні кордони «прозорими» і в багатьох місцях «розмитими», поряд з економічними злочинами різко зросла і контрабанда.

Вивчення митної та судово-слідчої практики, офіційної статистики за 1991-1995 роки дає підстави говорити про значну поширеність контрабанди, причому до 1996 р. чітко просліджується тенденція зростання таких злочинів. Досить підсумувати, що тільки в 1995 р митними органами України було порушено 1530 кримінальних справ про контрабанду, що більше ніж у 5 разів перевищує відповідний показник 1992 р. і більше ніж у 13 разів — 1991 р. Якщо взяти, наприклад, контрабанду наркотиків, то тут виявляється аналогічна ситуація. Так, за чотири аналізуючих роки співробітниками митниць було виявлено і вилучено біля 7 т наркотичних засобів, із них у 1995 р. цей показник склав 3 т 349 кг (за матеріалами Державної митної служби України; Спектор Г. Таможня: о кадрах, конфіскате и зарплате // Фин. Украина. - 1996. - 3 декабря. - С.30).

Проте слід зазначити, що приведені дані реально не відбивають дійсних масштабів поширення контрабанди. Необхідно враховувати високий рівень латентності цих кримінальних явищ. За деякими оцінками виявляється лише один з десяти випадків контрабанди, хоча відомі кримінальні справи, по яких установлювалися раніше не виявлені сотні епізодів контрабандної діяльності.

Проведене дослідження показало, що до числа латентної контрабанди попадають такі крупні афери як, приміром, незаконні поставки за кордон за світовими цінами мільйонів тонн нафти, одержаної за квотами з Росії, великомасштабні шахрайські операції по переміщенню через кордон краденого спирту, кольорових металів, а також контрабанда сигарет, спиртних напоїв, автомобілів тощо.

Незважаючи на те, що тенденція до збільшення кількості кримінальних справ про контрабанду відносно стійка, перспективи і можливості їх судового вирішення залишаються невеликими. Так, за даними Служби безпеки України до суду доходить тільки 25% порушених митними органами кримінальних справ про контрабанду, а карається лише десята частина обвинувачених (Спектор Г. «Таможня дает добро?»). Предваритель-

ные итоги работы таможенной службы Украины // Фин. Украина. - 1997. - 11 февр. - С.30).

Однією з важливих обставин, що визначають необхідність та актуальність дослідження проблем виявлення і розслідування контрабанди, є те, що з 1996 р. спостерігається тенденція зменшення зареєстрованої контрабанди. Якщо в 1996 р. співробітниками митних органів було припинено 1021 випадок контрабанди, то в 1997 р. їх число склало 939, що на 39 % менше у порівнянні з 1995 р. Якщо взяти, зокрема, контрабанду наркотиків, то у 1997 р. обсяг виявлених і вилучених наркотичних засобів зменшився майже в 3 рази у порівнянні з 1995 р.

Ця обставина, на наш погляд, пояснюється такими причинами. *По-перше*, тим, що контрабандаю стали займатися більш досвідчені злочинці, які з року в рік набувають злочинного досвіду, постійно удосконалюють старі і винаходять нові витончені способи контрабанди, використовуючи при цьому найпередовіші досягнення науки та техніки. На них працюють консультантами професійні митники, прикордонники та інші «спеціалісти», яким достатньо добре відомі особливості прикордонно-митного контролю і які знають «лазівки» та прогалини в чинному законодавстві, що сприяють ухиленню злочинців від кримінальної відповідальності. Тому контрабанда, яку недаремно часто називають «другою найдавнішою професією у світі», на сьогодні набула організованого, витонченого і професійного характеру. Вона стала «галуззю злочинної індустрії» у сфері кримінального бізнесу. *По-друге*, зменшення кількості зареєстрованої контрабанди зумовлено внесенням змін та доповнень у законодавство, які посилили контроль за переміщенням через кордон окремих видів товарів, предметів і речовин, а в основному, на наш погляд, ця обставина значною мірою пояснюється відсутністю сучасних методик виявлення та розкриття такого роду злочинів, а також недосконалістю чинного законодавства, недостатнім рівнем професіоналізму практичних працівників, наявністю зловживань з їх боку.

Узагальнення та аналіз практики розслідування контрабанди показують, що митні, слідчі та оперативно-розшукові органи стикаються з серйозними труднощами при розкритті та розслідуванні даної категорії злочинів. Незрідка виникають безвихідні ситуації, коли розслідування вказаних злочинів стає безперспективним, а встановлення злочинців — практично неможливим. Особливо це стосується безгоспної контрабанди. Указане зумовлює необхідність розробки методичних основ, теоретичних і практичних рекомендацій, які змогли б підвищити ефективність діяльності митних та правоохоронних органів по виявленню і розкриттю цих злочинів. Усе викладене і визначило вибір теми дисертаційного дослідження і дозволило віднести досліджувані проблеми до актуальних.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Вибраний напрямок дослідження базується на планах наукових дослід-

жень Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого та кафедри криміналістики згідно з Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки, затвердженою Указом Президента України від 17 вересня 1996 року.

Ступінь наукової розробки проблеми. Незважаючи на те, що контрабанда віднесена до категорії тяжких злочинів і відрізняється від інших кримінальних явищ підвищеною мірою суспільної небезпеки, значною поширеністю і високим рівнем латентності, а отже, складністю їх виявлення та розкриття, на сьогодні в Україні немає жодної опублікованої монографічної роботи, присвяченої криміналістичним проблемам розслідування контрабанди. У дисертаційному аспекті ця тема в криміналістиці спеціально не досліджувалася.

Теоретичну базу даного дослідження склали наукові праці таких вчених-криміналістів України та інших держав, які працювали в галузі методики розслідування корисливих злочинів, скоєних у сфері економіки, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.І. Гончаренко, А.Л. Дудніков, А.В. Дулов, А.В. Іщенко, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, І.В. Постіка, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін.

Базуючись на системному підході і враховуючи при цьому тісний взаємозв'язок досліджуваної проблеми з іншими правовими науками, при підготовці дисертації, автор використовував дослідження в галузі митного права і митної справи О.Ф. Бантишева, Ю.П. Битяка, Б.М. Габричидзе, Г.О. Дугіна, В.Є. Зобова, О.М. Козиріна, С.В. Ківалова, В.М. Маркова, Г.М. Чмеля, М.Г. Шулги та ін., роботи вчених кримінально-правової науки М.І. Бажанова, В.О. Владимірова, М.В. Володько, Д.Д. Давітадзе, М.П. Карпушина, П.С. Матишевського, М.І. Панова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Ю.І. Сучкова та ін., а також кримінологічні дослідження контрабанди С.А. Гадейбоева, В.Є. Галанжина, М.В. Качева та ін.

Відмічаючи відсутність належного рівня теоретичних розробок криміналістичних аспектів методики розслідування контрабанди, все ж таки слід зазначити, що певні зусилля в даному напрямку здійснювалися вченими-криміналістами, практиками України, Росії, Болгарії та інших держав. Однак більшість існуючих досліджень, присвячених актуальним питанням оперативної-розшукової діяльності, мають закритий характер (М.П. Доронін, М.В. Качев, Т.С. Колев, Ю.І. Сучков та ін.), в інших роботах (як правило, небагаточисельні журнальні статті) розслідування контрабанди розглядається фрагментарно або згадується в порядку постановки проблеми (В. Гамза, М. Георгіца, Є.В. Додін, В.І. Юркін, Г. Єгер, Х. Велер та ін.), у деяких роботах досліджуються лише окремі питання розслідування цієї категорії злочинів (М.В. Лисак, І.В. Постіка). Отже, більшість теоретичних і практичних аспектів розслідування контрабанди на сьогодні залишаються

недослідженими, зокрема такі, як криміналістична характеристика, особливості виявлення ознак контрабанди, типові слідчі ситуації, організація і планування розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій. Тому їх розгляд у світлі загальної теорії криміналістики і сучасної практики дисертант вважає актуальним, важливим і необхідним.

Мета і завдання дослідження. Дана робота має за мету на підставі загальної теорії науки криміналістики, вивчення й узагальнення митної, судово-слідчої практики, аналізу діяльності по виявленню правопорушень у сфері митної справи розробити основи криміналістичної методики розслідування контрабанди та практичні прийоми і засоби її реалізації.

Указана мета визначила такі завдання дослідження: 1) узагальнити основні положення теорії та практики митної справи в Україні і використати їх для розробки теоретичних та методологічних основ методики розслідування контрабанди; 2) проаналізувати практику документообігу, відбиваючого специфіку митного і прикордонного контролю, порядок переміщення предметів через митний кордон; 3) на основі вивчення й узагальнення матеріалів кримінальних справ, опублікованої слідчої практики, інтерв'ювання практичних працівників установити механізм та способи скоєння контрабанди; 4) розробити та описати криміналістичну характеристику контрабанди, її основні елементи; 5) систематизувати способи контрабанди, розкрити їх зміст; 6) визначити і дослідити типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування контрабанди, та виділити основні напрямки розслідування названої категорії злочинів; 7) розробити рекомендації щодо висунення слідчих версій; 8) визначити особливості провадження окремих слідчих дій.

Об'єктом наукового дослідження виступають: законодавство, що регулює відносини у сфері митної справи і діяльності митних, слідчих та оперативно-розшукових органів у розслідуванні кримінальних справ про контрабанду; практика діяльності органів дізнання, попереднього слідства по виявленню, розкриттю і розслідуванню даної категорії злочинів.

Предметом дослідження є сутність механізму вчинення контрабанди, процесу виявлення слідів, формування на цій основі криміналістичної характеристики та особливостей розслідування таких злочинів.

Методологічну основу дисертації складають положення теорії пізнання і загальної теорії криміналістики. У процесі дослідження були застосовані формально-логічний, системно-структурний, порівняльний, історико-правовий, статистичний та інші методи.

Правовою основою дисертаційного дослідження послужили: Конституція України, кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство України, Митний кодекс України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» та інші нормативні акти, що регу-

люють організацію і діяльність митних та правоохоронних органів боротьбі з контрабандою.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають: результати вибіркового вивчення та узагальнення за спеціально розробленою програмою 360-ти кримінальних справ про контрабанду, розглянутих судами України за 1991-1997рр; результати анкетування та інтерв'ювання понад 200 практичних працівників, які безпосередньо брали участь у виявленні та розслідуванні контрабанди; вивчення понад 70 матеріалів про відмову в порушенні кримінальних справ з ознаками контрабанди; результати комплексного кримінологічного, кримінально-правового, кримінально-процесуального, криміналістичного та адміністративно-правового дослідження 68-ми кримінальних справ про контрабанду, проведеного в 1994 р. Українською державною юридичною академією (нині НЮАУ) разом з Генеральною прокуратурою, Верховним Судом та Службою безпеки України; результати вивчення й узагальнення міжнародної практики боротьби з контрабандою; інформаційні бюлетені та аналітичні довідки Управління по боротьбі з контрабандою і порушенням митних правил Державної митної служби України за 1992-1997 рр.; результати аналізу й узагальнення опублікованих матеріалів митної та судово-слідчої практики.

Використаний масив емпіричного матеріалу в цілому свідчить про репрезентативність проведеного дослідження.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що дана дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, у якому з позицій міжгалузевого підходу, на базі основних положень теорії криміналістики, методики розслідування окремих видів злочинів, аналізу законодавчих, інших нормативних актів, що регулюють митну діяльність, та сучасної практики виявлення правопорушень у сфері митної справи комплексно розглянуто основні питання методики розслідування контрабанди.

У роботі обґрунтовується низка положень, висновків та рекомендацій, що мають важливе теоретичне і практичне значення: 1) розроблено криміналістичну характеристику контрабанди, її структуру та зміст; 2) вперше визначено і досліджено основні елементи криміналістичної характеристики, такі як предмет злочинного посягання, способи вчинення і приховання контрабанди, «слідова картина», особа злочинця; 3) визначено поняття способу вчинення контрабанди, на основі аналізу динаміки та механізму скоєння такого роду злочинів розкрито їх сутність і представлено класифікацію; 4) досліджено основні ознаки особи злочинця і на цій підставі запропоновано інформаційний портрет контрабандиста (ІПК); 5) просліджено взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики; 6) діяльність по виявленню контрабанди запропоновано розглядати як структурний елемент методики її розслідування; 7) на базі вивчення та аналізу міжнародної практики боротьби з контрабандою запропоновано схему обладнання митного залу аеропорту технічними засобами візуального спостереження;

8) визначено типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування і сформульовано основні напрямки розслідування зазначеної категорії злочинів; 9) розглянуто типові версії та рекомендації по їх висуванню; 10) викладено особливості тактики проведення окремих слідчих дій, таких як слідчий огляд, обшук, призначення судових експертиз, допит підозрюваного і свідків.

На захист виносяться вищевказані положення, які в загальному вигляді можна сформулювати таким чином: 1. Основні теоретичні положення, пов'язані з проблемою розслідування контрабанди. 2. Тактико-методична концепція виявлення, розкриття та розслідування контрабанди.

Наукова і практична значимість отриманих результатів полягає в тому, що положення, висновки, пропозиції та рекомендації, викладені в дисертації, значно поглиблюють теоретичні основи методики розслідування окремих видів злочинів і створюють передумови для подальшої розробки окремих криміналістичних методик в залежності від предмета контрабанди, способу вчинення, особи злочинця тощо. Дана робота містить теоретичні та методичні рекомендації, які можуть бути використані в практичній діяльності митних, слідчих і оперативно-розшукових органів при виявленні, розкритті та розслідуванні контрабанди.

Матеріали і положення, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані в навчальному процесі юридичних вузів України, при розробці спецкурсів з криміналістики, підготовці підручників, навчальних та методичних посібників.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні рекомендації дисертації відображені в наукових публікаціях дисертанта, у виступах на науково-практичній конференції «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю», проведеної НДІ вивчення проблем злочинності Академії Правових наук України і Національною юридичною академією України імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 1997 р.); Третій міжнародній науково-практичній конференції «Боротьба з контрабандою: проблеми і шляхи їх вирішення», проведеної НДІ «Проблеми людини» і Державною митною службою України (м. Київ, 1998 р.).

Автор брав участь у систематизації митного законодавства України та упорядкуванні двох збірників, призначених для митних, правоохоронних органів, наукових співробітників, викладачів та студентів юридичних вузів.

Основні положення дисертаційного дослідження схвалено на засіданнях кафедри криміналістики й у вигляді доповідних записок подано для впровадження в практичну діяльність Східній регіональній митниці й Управління по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил Державної митної служби України. Розроблено пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства, спрямовані на підвищення ефективності виявлення і розслідування контрабанди.

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість публікацій, в тому числі чотири наукових статті.

Структура дисертації визначається її цілями, завданнями та предметом дослідження і складається із вступу, трьох розділів, які включають 10 підрозділів, та висновків. Повний обсяг дисертації складає 229 сторінок, обсяг додатків - 18 сторінок, використаних літературних джерел - 26 сторінок (317 найменувань).

ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, його методологічна і теоретична основи, показано наукову новизну і сформульовано положення, які виносяться на захист, розкривається теоретична і практична значимість отриманих результатів.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика контрабанди» складається з чотирьох підрозділів. На думку автора, криміналістична характеристика контрабанди – це узагальнена інформаційна модель (графічна та описова), що являє собою систематизований опис типових криміналістично значимих ознак контрабанди, які мають суттєве значення для її виявлення, розкриття та розслідування. Стосовно контрабанди дослідник вважає доцільним зупинитися на чотирьох основних елементах характеристики: а) предмет злочинного посягання; б) спосіб вчинення і приховування злочину; в) «слідова картина» контрабанди; г) особа злочинця.

У *першому підрозділі* описується предмет злочинного посягання.

Виходячи з диспозиції ст. 70, 70¹ КК України предметами контрабанди є товари, валюта, цінності та інші предмети, історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні, вибухові речовини, зброя і боєприпаси (окрім гладкоствольної мисливської зброї та боєприпасів до неї), а також наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори. Криміналістична особливість предмета злочинного посягання полягає в тому, що це слідсприймаючі та слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи; їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі. Тому автор зазначає, що поряд з кримінально-правовими підставами класифікації предметів контрабанди слід враховувати і криміналістичні: внутрішню та зовнішню побудову предметів посягання, їх фізичний стан, спосіб і спеціальний режим охорони, походження та існування в природі тощо. З огляду на це дисертант дає характеристику досліджуваного елемента з урахуванням криміналістичної класифікації предметів контрабанди і визначенням найбільш типових способів їх приховування від митного контролю.

Вивчення та узагальнення 360-ти кримінальних справ про контрабанду, розглянутих судами за 1991-1997 рр., показало, що найбільш поширеними предметами контрабанди були: валюта - 59,3 %, товари - 18,1%, наркотичні засоби - 12,3%, історичні та культурні цінності - 4,1%, зброя - 2,1%, боєприпаси - 2%, вибухові речовини - 1,2%, отруйні, сильнодіючі та радіоактивні речовини - 0,9%. Проте слід зазначити, що останнім часом в Україні спостерігаються деякі зміни «асортименту» предметів контрабанди. Так, у 1997 р. за даними Державної митної служби України найбільш поширеним предметом контрабанди були товари (47%). При цьому значно зменшилася контрабанда кольорових металів, сировинних товарів і т.п. Валюта як предмет контрабанди, поступивши «пальму першості» товарам, мала місце лише в 29% випадків. У контрабанді наркотичних засобів (11%) спостерігається перехід від об'ємних (макова соломка) до менш об'ємних і «важких» наркотиків — опій, екстракт макової соломки, кокаїн тощо. Частіше зустрічаються випадки переміщення синтетичних наркотиків, прекурсорів. Зброя і боєприпаси (6%) нерідко переміщуються через кордон організованими групами.

Аналізуючи практику розслідування окремих різновидів контрабанди, дисертант обґрунтовує необхідність підтримки пропозиції вчених та практиків (В.І. Адамовича, О.Ф. Бантишева, М.Г. Шульги та ін.) про декриміналізацію товарів та валюти. Оскільки нерідко кошти на розслідування деяких кримінальних справ перевищують вартість виявлених та вилучених предметів контрабанди, пропонується в ст. 70, 70¹ КК України зберегти кримінальну відповідальність лише за контрабанду наркотиків, отруйних, вибухових речовин, зброї, історичних та культурних цінностей, а за контрабанду товарів і валюти необхідно стягувати штраф у розмірі 100 - 150% від їх вартості. Інтерв'ювання митних працівників показало, що 83% респондентів солідарні з таким підходом.

Другий підрозділ присвячено питанням опису способів вчинення та приховування контрабанди.

Спосіб вчинення контрабанди — це детермінована система дій злочинця по підготовці, виконанню та приховуванню незаконного переміщення контрабанди через державний кордон, а також по використанню результатів контрабандної діяльності.

На основі узагальнення й аналізу судово-слідчої практики способи вчинення контрабанди, на думку автора, доцільно класифікувати на три основні групи: 1) переміщення поза митним контролем (11,9%): а) шляхом об'їзду митних постів легковими та вантажними автомобілями; б) шляхом обходу місць митного контролю пішоходами; в) інші способи ухилення від митного контролю (використання тварин, спеціально виготовлених літальних пристосувань, торпед, трубопроводів тощо); 2) переміщення шляхом приховування від митного контролю: а) використання виготовлених та обладнаних тайників (6%); б) використання інших способів фізичного

приховування, що утруднюють візуальне виявлення контрабанди (63%); в) фальсифікація митних та інших документів — які містять неправдиві дані (26%), підроблених (7%), отриманих незаконним шляхом (1%); **3) комбіновані способи контрабанди** — це третя група способів вчинення таких злочинів, оскільки вищезазначені способи можуть виражатися як окремо, так і в сполученні між собою шляхом різноманітних кількісних та якісних комбінацій. Дисертант вважає, до комбінованих способів вчинення контрабанди можна віднести: а) способи контрабанди з використанням фіктивного транзиту; б) способи контрабанди при сприянні осіб, які здійснюють митний контроль; в) способи вчинення контрабанди за участю представників підприємницьких структур.

Дослідник зазначає, що визначення, яке використовується в ст.115 МК України, — «інші способи, які утруднюють виявлення предметів», є не зовсім вдалим. Більш повно розкриває зміст і сутність цих способів поняття «інші способи фізичного приховування, що ускладнюють візуальне виявлення предметів». При цьому під «фізичним приховуванням» розуміється створення умов, за яких візуальне виявлення предметів контрабанди під час митного контролю ускладнене. Дисертант вважає, що їх необхідно деталізувати. У залежності від об'єктів митного контролю до «інших способів фізичного приховування контрабанди» можна віднести такі способи приховування: а) безпосередньо на тілі контрабандиста; б) в тілі людини (у внутрішніх порожнинах та ковтальним способом); в) безпосередньо в одязі, взутті та особистих речах; г) в особистому багажі та ручній поклажі; д) в легальних товарах та вантажах; е) в транспортних засобах; є) в міжнародних поштових відправленнях (МПВ). Дається їх характеристика, приводяться найбільш типові місця приховування контрабанди. Пропонується створити в Україні «Каталог контрабандних тайників» за видами транспортних засобів.

Підготовчі дії злочинця починаються з моменту виникнення в нього злочинного замислу та прийняття рішення про вчинення контрабанди. Вони включають: вибір та вивчення предметів контрабанди; вивчення обстановки, в якій злочинцю належить діяти (збирання інформації про місце перетину кордону, даних про осіб, які здійснюють митний контроль); вибір способу вчинення, консультації з «фахівцями»; розробка плану дій щодо здійснення контрабанди; приготування засобів вчинення злочину (виготовлення, притосування тайників, підроблення митних документів тощо); формування та організація злочинної групи (підбір та перевірка членів групи, проведення тренувань та їх технічне забезпечення); встановлення контакту з працівниками правоохоронних органів для прикриття контрабандної діяльності і використання їх допомоги у скоєнні злочину; вибір способу приховування контрабанди.

Автор, поділяючи точку зору Р.С. Белкіна і Г.Г. Зуйкова, розглядає приховування контрабанди як самостійне криміналістичне поняття і визначає його як умисну дію злочинця, що полягає у перешкодженні встанов-

лення об'єктивної істини про незаконне переміщення через кордон шляхом приховування, знищення, маскуванню або фальсифікації слідів контрабанди і контрабандиста, спрямовану на повне або часткове ухилення винуватого від кримінальної відповідальності.

У криміналістичному аспекті істотно важливим є те, що і після фактичного переміщення предмета посягання через митний кордон злочинна діяльність контрабандиста продовжується. Вона виражається у використанні результатів контрабандної діяльності. Це можуть бути дії, наприклад, по реалізації контрабандних товарів та отриманню прибутку або ж використання предметів контрабанди для власних потреб (автомобілі, меблі тощо). Автор зазначає, що для своєчасного виявлення контрабанди на аналізованих етапах її вчинення митні органи України необхідно наділити повноваженнями оперативно-розшукового характеру, посилити використання можливостей їх взаємодії з підрозділами Служби безпеки, міліції, дорожніми постами ДАІ.

Третій підрозділ присвячено характеристиці «слідової картини» контрабанди.

Автор поділяє точку зору М.В. Салтєвського про те що, «слідова картина» злочину як елемент криміналістичної характеристики — поняття збірне, яке включає опис матеріальних та ідеальних відображень та умов, особливості місця, часу скоєння злочину. «Слідова картина» контрабанди — це сукупність абстрагованої інформації про типові матеріальні та ідеальні сліди-ознаки, умови вчинення даного злочину, які є характерними для певних способів незаконного переміщення контрабанди і знаходяться в кореляційній взаємозалежності з особою злочинця та предметом посягання.

Проведене дослідження дає змогу виділити і згрупувати такі найбільш типові «слідові картини» контрабанди: при переміщенні поза митним контролем; при переміщенні з приховуванням від митного контролю шляхом використання тайників та інших способів фізичного приховування; при переміщенні контрабанди шляхом фальсифікації митних та інших документів; з використанням фіктивного транзиту. Дається їх характеристика.

Найбільш характерним місцем вчинення контрабанди є зона митного контролю. Це, як правило, приміщення митниці, купе вагона, борт літака, оглядова площадка автомобілів, борт морського та річкового судна, спеціально відведені місця для проведення митного контролю та ін.

Вибір часу вчинення контрабанди зумовлений певними закономірностями. Якщо час вчинення контрабанди не пов'язаний з розкладом транспорту, то злочинці, як правило, намагаються вибрати другу половину ночі або кінець зміни митного наряду, що пов'язано зі стомленістю та меншою увагою працівників митниці. Як показало узагальнення практики, контрабанда вчинювалася вночі у 63% випадків і тільки 12% — вранці. Інколи контрабандисти планують скоєння контрабанди у вихідні, передсвяткові чи святкові дні або ж у погану погоду.

У *четвертому підрозділі* дається характеристика особи злочинця.

У криміналістичному вивченні особи контрабандиста, на думку автора, доцільно виділити три специфічні напрямки. *По-перше*, знання і врахування працівниками митних органів особистих характеристик поведінки контрабандистів, що сприяє виявленню контрабанди при здійсненні митного контролю. Враховуючи інформаційний портрет контрабандиста і накопичений досвід, співробітники митних органів вирішують питання, якому із суб'єктів (або об'єктів) переміщення слід приділити особливу увагу при проведенні оглядових операцій. *По-друге*, отримання інформації про особу невідомого злочинця. Цей напрямок має місце при безгоспній контрабанді, при переміщенні предметів шляхом передачі (одержання) їх у тайниках і т.д. *По-третє*, збирання і дослідження відомостей про вже відомого слідству затриманого підозрюваного з метою вичерпної криміналістичної оцінки особи суб'єкта для: а) вибору тактики провадження окремих слідчих дій; б) досягнення необхідного психологічного контакту з підозрюваним (обвинувачуваним); в) прогнозування поведінки злочинця; г) планування розслідування контрабанди.

Встановлено основні ознаки особи контрабандиста: вік — 25-40 років (65,7%); стать — чоловіча (71,8%); громадяни України (67,4%); з вищою освітою (42,8%); не працюють, не вчать (54%); перетинаючи кордон як туристи або в службових справах (76,9%). На цій основі з урахуванням предметної спеціалізації та статевої належності пропонується інформаційний портрет контрабандиста.

Сучасний чоловік-контрабандист (71,8%): вік — до 40 років (85,9%), має середню або вищу освіту (91%), ніде не працює (59%), володіє знаннями про специфіку митного контролю та про способи приховування контрабанди, комунікабельний, енергійний, готовий піти на ризик, скоює контрабанду переважно з корисливою спрямованістю (96%); під час проведення митного контролю, як правило, виявляє неприродну поведінку, невпевненість у відповідях, рухах, емоційну збудженість і т.д.

Сучасна жінка-контрабандистка (28,2%): вік — до 40 років (74,8%), має середню або вищу освіту (87,4%), заміжня (84,5%), має одну чи більше дітей (78,7%), переважно переміщує через кордон іноземну валюту (63%), продовольчі та промислові товари (15%), наркотики (9%), ювелірні вироби (5%), інше — (8%); старанно приховує контрабанду в одязі, взутті, нижній білизні, заколках для волосся, сумочках, серед інших предметів, у статевому органі, анальному отворі та ін., часто приваблива, добре одягнена, як правило, під час проходження митного контролю виявляє знервованість, дратівливість, нечіткість та невпевненість у відповідях тощо.

З метою вивчення особи злочинця і вдосконалення статистичної звітності по кримінальних справах про контрабанду автором розроблено і запропоновано для митних органів картку на злочин та особу, яка його вчинила. Обґрунтовано необхідність створення централізованого комп'ютер-

ного банку даних щодо осіб, причетних до цих злочинів, і для транспортних засобів, за допомогою яких контрабанда переміщувалась. Цей банк має бути сформовано з обов'язковим використанням необхідної інформації Інтерпола, МВС і СБУ.

Розділ 2 «Особливості виявлення та розслідування контрабанди» складається з трьох підрозділів.

Перший підрозділ присвячено розгляду питань по виявленню ознак контрабанди.

На думку дисертанта, ознаки контрабанди у криміналістичному розумінні — це певні факти, які являють собою результати злочинних дій осіб по незаконному переміщенню предметів злочинного посягання через митний кордон, що дають змогу судити про злочинний характер події злочину, осіб, які мають відношення до нього, способи та обставини вчинення контрабанди. Необхідність включення до методики розслідування контрабанди етапу виявлення ознак обумовлена перш за все специфікою механізму вчинення контрабанди та особливостями одержання первісної інформації, підвищеною латентністю і складністю виявлення цих злочинів. Тому виявлення ознак контрабанди слід розглядати як структурний елемент криміналістичної методики розслідування такого роду злочинів.

Дослідник дійшов до висновку, що виявлення ознак контрабанди — це діяльність уповноважених на те органів, яка передуює порушенню кримінальної справи, спрямована на встановлення можливих фактів незаконного переміщення контрабанди через кордон і являє собою матеріальну та правову передумову розкриття та розслідування даного виду злочину. Ознаки контрабанди можуть бути виявлені при: 1) здійсненні митного контролю; 2) провадженні справ про порушення митних правил; 3) здійсненні прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ України; 4) проведенні оперативно-розшукових дій; 5) провадженні дізнання та попереднього слідства; 6) здійсненні прокуратурою загальнонаглядових функцій; 7) перевірці заяв та повідомлень про контрабанду, яка підготовлюється або скоєна. Дається характеристика основних напрямків діяльності митних та правоохоронних органів по виявленню ознак контрабанди.

З метою підвищення ефективності роботи правоохоронних органів по виявленню і розкриттю злочинів необхідно повніше використовувати взаємозалежний комплекс дій, передбачених Митним кодексом та Кримінально-процесуальним кодексом України. З огляду на це доцільно розробляти методику виявлення та розслідування контрабанди з урахуванням можливостей взаємозв'язку митного контролю, провадження справ про порушення митних правил, дізнання та попереднього слідства.

У **другому підрозділі** описуються типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди.

Узагальнення і аналіз митної та судово-слідчої практики свідчить про те що, усі слідчі ситуації у справах про контрабанду, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати на три групи в залежності від обсягу та змісту даних, що послужили підставою порушення кримінальної справи та інформації про злочинця: 1) є ознаки — достатні дані про вчинення контрабанди, відома особа, яка її вчинила; 2) є ознаки про вчинену контрабанду, особа, яка її вчинила, не відома; 3) є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але останній зник з місця події. Для кожної з них запропоновано перелік початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Разом з тим автором відзначається, що розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні їм основні напрямки розслідування багато в чому є умовними. Останнє пояснюється тим, що запропоновані системи слідчих дій, оперативних та організаційних заходів значною мірою залежать від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових факторів, які змінюють послідовність запропонованих дій. Тому допускаються й інші можливі алгоритми дій по розслідуванню виділених типових ситуацій, оскільки діяльність працівників дізнання (слідства) у цьому напрямку виступає як глибоко творчий процес.

Третій підрозділ присвячено побудові типових версій на підставі типових ситуацій.

Враховуючи результати узагальнення кримінальних справ про контрабанду та загальнотеоретичні положення криміналістики про слідчі версії, дослідник вважає, що система типових версій по даній категорії злочинів має містити два структурних рівні: а) **загальні версії** як припущення щодо події злочину в цілому; б) **окремі версії**, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних) обставин вчинення контрабанди. При цьому необхідно враховувати, що основою типових версій виступає типова ситуація як визначене становище в розслідуванні контрабанди, яке характеризується певним співвідношенням відомого і невідомого по справі, що дозволяє висунути обґрунтоване припущення щодо невідомих обставин — особи злочинця, характеру слідів, способу вчинення контрабанди тощо. Тому типові версії пропонується розглядати стосовно типових ситуацій, що виникають при розслідуванні цієї категорії злочинів.

Значне місце автором відводиться **розшуковим версіям**, які в роботі визначаються як основані на матеріалах кримінальної справи, результатах оперативно-розшукових заходів та інших відомостях припущення про вірогідне знаходження злочинця, який зник, та інших об'єктів розшуку, а також про прийоми, що використовуються для їх приховування. Маючи специфічний характер, розшукова версія служить базою цілеспрямованої діяльності по виявленню знарядь та засобів учинення контрабанди, встановленню механізму слідоутворення, затримання особи, яка переховується від слідства і суду тощо.

Розділ 3 «Особливості тактики провадження окремих слідчих дій про контрабанду» складається з трьох підрозділів.

У **першому підрозділі** описуються питання особливостей проведення слідчого огляду при розслідуванні контрабанди. Аналіз вивчених кримінальних справ про контрабанду показує, що найчастіше зустрічаються такі види слідчого огляду: а) огляд місця події; б) огляд предметів контрабанди, їх пакувального матеріалу; в) огляд транспортних засобів (автомобіль, купе поїзда та ін.), які використовуються для переміщення контрабанди; г) огляд тайників та інших місць виявлення (приховування) предметів контрабанди (валізи, торби та ін.); д) огляд документів, що використовуються для приховання і переміщення контрабанди; е) огляд предметів та документів, які було викинуто перед або в момент затримання; є) огляд тіла живої людини (освідчування); ж) огляд предметів і документів, вилучених при обшуку та виїмці. Значно рідше при розслідуванні контрабанди, поряд з оглядом місця події, предметів і документів, провадиться огляд тварин як засобів переміщення.

При розслідуванні контрабанди поняття «місце події» має декілька своєрідний характер, зумовлений специфікою механізму здійснення контрабандної діяльності, особливостями «слідової картини» контрабанди та об'єктів, що підлягають огляду, багатопредметністю і різноманітністю способів учинення даного злочину, особливостями співвідношення місця події та місця вчинення контрабанди. На думку автора, місцем події у справах про контрабанду слід вважати ділянку (фрагмент) простору, в межах якого мала місце подія, що відбулась у слідах скоєння контрабанди (включаючи сліди підготовки, безпосереднього вчинення, приховування і використання результатів контрабандної діяльності), слідах перебування злочинців чи інших осіб.

Особливості тактики огляду місця події у справах про контрабанду обумовлені: а) щодо особи злочинця — способом переміщення предметів контрабанди через митний кордон; видом предметів контрабанди; специфікою транспортного засобу, що використовується для приховування та переміщення контрабанди; б) щодо суб'єкта виявлення — відомостями про особу, яка скоїла контрабанду (особа відома, невідома, зникла з місця події); часом, який має у своєму розпорядженні дізнавач (слідчий) на проведення огляду (наприклад, коротка стоянка поїзда).

Другий підрозділ присвячений особливостям провадження обшуку, виїмки, судових експертиз у справах про контрабанду.

При розслідуванні контрабанди у процесі обшуку виявленню і вилученню підлягають: а) предмети контрабанди; б) пакувальний матеріал, засоби приховування та зберігання контрабанди (пакети, папір, коробки тощо); в) предмети, інструменти і пристосування для виготовлення тайників, підробки документів; г) документи, що вказують на зв'язок підозрюваного з іншими учасниками контрабанди (записні книжки з адресами і номерами телефонів, фотографії співучасників, листи, телеграми, чорнові записи та ін.); д) проїзні документи (квитки), повідомлення про міжнародні поштові відправлення;

е) документи, що не відповідають прізвищу обшукуваного та його родичів (закордонні та громадянські паспорти, посвідчення, пропуски); виготовлення, вжитку і зберігання наркотичних засобів (шприці для ін'єкцій, посуд, преси тощо); з) інші предмети і документи, що можуть мати значення для справи.

Значне місце автор відводить висвітленню особливостей тактики провадження окремих видів обшуку, зокрема особистому обшуку, обшуку приміщень та територій, визначаються найбільш типові місця приховування предметів контрабанди та інших предметів, що мають значення у справі.

Важливим засобом одержання фактичних даних для успішного розслідування контрабанди є виїмка. Вивчення кримінальних справ про контрабанду показало, що суттєвим недоліком при проведенні виїмки у справах про контрабанду є те, що вона провадиться через значний проміжок часу після порушення кримінальної справи. Так, відразу ж після порушення кримінальної справи виїмка провадилася тільки в 4 % випадків, протягом 10 днів — у 63 %, протягом 30 днів і більше після порушення кримінальної справи — у 30 % випадків.

Узагальнення й аналіз кримінальних справ по контрабанді показав, що найпоширенішими судовими експертизами є: техніко-криміналістична експертиза документів (29,7%); судово-почеркознавча (21,5%); судово-хімічна (16,3%); судово-наркологічна (7,2%); судово-товарознавча (4,8%); судово-мистецтвознавча (1,1%); експертиза холодної зброї, балістична, експертиза вибуховотехнічних виробів (1,7%); трасологічна експертиза з метою ідентифікації цілого по частинам (0,03%); пробірна (0,03%). У 37,9 % випадків експертизи взагалі не призначалися.

Дисертант зазначає, що одним з перспективних напрямків удосконалення методики розслідування контрабанди є розробка і побудова системи типових комплексів (блоків) судових експертиз, а також визначення основних питань, що підлягають встановленню з урахуванням особливостей предметів контрабанди та способів учинення аналізованої категорії злочинів.

У третьому підрозділі висвітлюються питання тактики провадження допиту підозрюваного і свідків при розслідуванні контрабанди.

Допит підозрюваного у справах про контрабанду є одним з найважливіших першочергових слідчих дій, оскільки він провадиться негайно після затримання та особистого обшуку підозрюваного або не пізніше 24-х годин після затримання. Це не тільки забезпечує можливість своєчасної реалізації підозрюваним свого права на захист, але й має величезне тактичне значення. Особа, яка підозрюється у контрабанді, знаходячись у момент затримання у певній психологічній розгубленості, ще не встигла визначити лінії своєї поведінки, продумати пояснення, які виправдовують її дії. Тому невідкладний допит підозрюваного, як правило, сприяє отриманню більш повних та достовірних показань.

Аналіз судово-слідчої практики розслідування контрабанди дозволяє виділити дві найбільш типові ситуації допиту підозрюваного: а) особа, підоз-

рювана у вчиненні контрабанди, дає правдиві показання і визнає себе винною, тобто допит у безконфліктній ситуації; б) допитуваний заперечує факт контрабанди і дає навмисне неправдиві показання або відмовляється від давання показань, тобто допит у конфліктній ситуації. Автором розглядаються вказані слідчі ситуації з урахуванням тактичних прийомів, що сприяють одержанню найбільш повної та достовірної інформації.

Дисертант вважає, що при розслідуванні контрабанди свідків можна поділити на три групи: а) особи, які безпосередньо виявили контрабанду і затримали підозрюваного, — інспектори митниці, співробітники Прикордонних військ, оперативні працівники міліції, СБУ та ін.; б) свідки, які були присутні при вчиненні контрабанди (очевидці злочину) або отримали інформацію від третіх осіб, — обслуговуючий персонал (провідники вагонів, стюардеси, працівники залізниці, автовокзалів, аеропортів, річкових і морських портів); водії та пасажери транспортного засобу, який використовувався контрабандистом для вчинення злочину; начальник поїзної бригади, капітан судна, керівник туристичної групи та ін.; в) свідки, які хоча і не брали участі у виявленні і затриманні контрабандиста, але можуть дати інформацію про події, що передували вчиненню злочину, чи після нього, — родичі підозрюваного, його друзі, знайомі, колеги по роботі. Стосовно зазначених груп свідків приводяться основні питання, що підлягають з'ясуванню, даються рекомендації щодо тактики провадження цієї слідчої дії.

У висновках узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано конкретні пропозиції, що мають теоретичне та практичне значення для вдосконалення методики розслідування контрабанди. Зокрема:

- необхідно оновити правову основу боротьби з контрабандою, привести її у відповідність з реальним станом злочинності в сучасних умовах;
- враховуючи багатопредметність контрабанди, автор рекомендує поглибити предметну спеціалізацію співробітників митних і правоохоронних органів по найбільш актуальних напрямках, таких, як незаконне переміщення крадених автомобілей, наркотиків, зброї, історичних і культурних цінностей, підакцизних, інших товарів та ін.;
- необхідно підтримати пропозиції вчених та практичних працівників щодо декриміналізації товарів і валюти;
- обґрунтовано необхідність створення централізованого комп'ютерного банку щодо осіб, причетних до цих злочинів, і для транспортних засобів, за допомогою яких контрабанда переміщувалась;
- методику виявлення та розслідування контрабанди доцільно розробляти з урахуванням можливостей взаємозв'язку митного контролю, провадження справ про порушення митних правил, дізнання та попереднього слідства.

Перелік опублікованих робіт за темою дисертації:

1. *Шевчук В.М.* Классификация предметов контрабанды: криминалистический аспект // Актуал. пробл. государства и права: Сб. науч. тр. юрид. ин-та Одес. ун-та. - Вып. 3. - Одесса, 1996. - С. 269-275.
2. *Шевчук В.М.* Проблеми криміналістичного дослідження особи контрабандиста // Актуал. пробл. сучасної науки в дослідженні молодих вчених. Зб. наук. праць. - Вип. 3-4. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. - С.9-13.
3. *Шевчук В.М.* Криміналістичні проблеми способу здійснення контрабанди // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю: Аналіт. розробки, пропозиції наук. і практ. працівників. - К.: НДІ «Проблеми людини», 1997. - Т.7. - С. 192-195.
4. *Шевчук В.М.* Личность преступника как элемент криминалистической характеристики // Актуальные проблемы государства и права: Сб. науч. тр. юрид. ин-та Одес. ун-та. - Вып. 4. - Одесса, 1997. - С. 244-251.
5. Таможенное дело в Украине (Сборник нормативных актов). - Ч.1. / Сост.: Ю.П. Битяк, М.Г. Шульга, В.Н. Гарашук, И.И. Кордубан, В.М. Шевчук. - Харьков: Правэкс, 1997. - 176 с.
6. Таможенный кодекс Украины и другие законодательные акты, регулирующие таможенную деятельность (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10 мая 1997 г.) / Сост.: Ю.П. Битяк, М.Г. Шульга, В.М. Шевчук. - Харьков: ООО «Неофит», 1997. - 200 с.

Анотації

Шевчук В. М. Проблеми методики розслідування контрабанди.
Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого.
- Харків, 1998.

Рукопис є дослідженням на монографічному рівні питань, пов'язаних з криміналістичною характеристикою, виявленням, плануванням і організацією розслідування, слідчими ситуаціями, особливостями провадження окремих слідчих дій при розслідуванні контрабанди. Результатом дослідження є формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення діяльності митних та правоохоронних органів у боротьбі з контрабандою.

Ключові слова: розслідування контрабанди, митна справа, митний контроль, криміналістична характеристика.

Шевчук В.М. Проблемы методики расследования контрабанды.
Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.

Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 1998.

Рукопись является исследованием на монографическом уровне вопросов, связанных с криминалистической характеристикой, планированием и организацией расследования, следственными ситуациями, особенностями производства отдельных следственных действий при расследовании контрабанды. Итогом исследования является формулирование предложений, направленных на совершенствование деятельности таможенных и правоохранительных органов в борьбе с контрабандой.

Ключевые слова: расследование контрабанды, таможенное дело, таможенный контроль, криминалистическая характеристика.

Shevchuk V.M. Problems of methods of investigation of contrabands.
Manuscript.

The dissertation for scientific degree of Candidate of Sciences (Law), speciality 12.00.09 – criminal procedure, criminalistic and judge expertise.

The National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. – Kharkov, 1998.

This manuscript is the investigation of questions on monographic level, connected with criminalistic characteristic, planning and organization of investigation, investigatory situations, peculiarities of performance of actions during investigation of contrabands. The result of research is the formulation of propositions aimed at perfection of prosecution at custom of legal organs in their struggle with contrabands.

Key words: investigation of contrabands, customs control, customs business, criminalistic characteristic